

Sevinc Usub qızı Hüseynova
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu
Cinayət hüququ və cinayət prosesi şöbəsinin
böyük elmi işçisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: sevhuseyn@yahoo.com

EKOLOJİ CİNAYƏTLƏRİN İCTİMAİ TƏHLÜKƏLİLİYİ VƏ HÜQUQİ MAHIYYƏTİ

Ətraf mühitə və onun komponentlərinə zərər vurulması, təbiətdən səmərəli istifadəyə mane olmaq, insanın optimal həyat fəaliyyətini təmin edən, təbiətdə tarazlığı pozan, həmçinin əhalinin və ərazinin təhlükəsizliyini təmin etməmək, iqtisadi-sosial və mənəvi dəyər hesab olunan ətraf mühit və mənəvi dəyər hesab olunan ətraf mühitin keyfiyyəti və vəziyyətinə neqativ təsir göstərən və s. kimi ictimai təhlükəli əməllər (hərəkət və ya hərəkətsizlik) ekoloji cinayət hesab olunur.

Ekoloji cinayət anlayışının məzmunun təhlili onun a) ekolojilik, b) hüquqa zidd olma və b) ictimai təhlükəlilik cəhətlərinin xarakteristikasına əsaslanır.

Cəmiyyət və təbiət arasındakı ziddiyyətlərin getdikcə kəskinləşməsi, insanın təbiətin resurslarını planlı, məqsədyönlü istifadə etməməsi cinayət hesab edilməklə, əlbəttə çox mühüm hadisə kimi qiymətləndirilməlidir və bunun öyrənilməsi olduqca vacibdir [4, s. 10].

Qeyd edək ki, son illərdə ekologiyanın həddindən artıq genişlənməmişdir. Ekoloji cinayətlərin ictimai təhlükəliliyi ayrı-ayrı zərərli nəticələrin, ekoloji və iqtisadi zərərlərin, həmçinin adamların sağlamlığına edilən qəsdlərin məcmusuna aid deyildir. Əslində onların hər biri ictimai təhlükəliliyin elementləridir, tərkib hissəsidir. Bütün bunlarla yanaşı ictimai təhlükəlilik birləşdirici keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikasına malikdir.

Ekoloji cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin kəmiyyət xarakteristikası onun ictimai təhlükəlilik dərəcəsi ilə ifadə olunur. Həm qanunvericilik sanksiyalarında, həm də əmələ görə məsuliyyətin məzmununda ekoloji cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsinin müəyyən edilməsinin kriteriyası vurulan zərərin ölçüsü ilə (heyvanların kütləvi məhv edilməsi, radioaktiv fonun köklü surətdə dəyişməsi, epidemiyaların yayılması və s. zərərlər), müxtəlif ixtisaslaşmış əlamətlərin məcmusu və ətraf mühitin obyektlərinin sosial dəyərlərinin aşağı salınmasının digər məsuliyyət parametrləri ilə ifadə olunur. İctimai təhlükəliliyin keyfiyyət xarakteristikası sosial dəyərlərin ekoloji cəhətdən mühümlüyünü xarakteri ilə müəyyən olunur; bu xarakter hüquqazidd davranışa qarşı qoyulur; bütövlükdə ekoloji cəhətdən zərərli olan davranışın bütün məzmununa ziddiyyətdə olur.

Beləliklə, ekoloji cinayətlərin ictimai təhlükəliliyi cəmiyyətin ekoloji marağının azalmasında, xüsusilə hər bir kəsin əlverişli mühitə malik olmaq hüququnda, təbiətə, əmlaka və sağlamlığa zərər vurmaqda, hüquqi təbiəti mühafizə normalarına və s. normalara hörmətsizlikdə, əhalinin təhlükəsizliyi səviyyəsinin enməsində, ekoloji intizamın zəifləməsində və s. özünü göstərir [7].

Ekoloji hüquqpozmanın ictimai təhlükəlilik dərəcəsi nəzərə alınmaqla iki növə – xəta və cinayət deyilən növlərə bölünür. Birinci ikinci ilə müqayisədə ictimai təhlükəlilik nöqtəyi-nəzərdən daha az təhlükəlidir, intizam, maddi, inzibati və mülki hüquqpozmalar sırasına daxildir. Ekoloji hüquqpozma növlərinə müvafiq olaraq intizam, maddi, inzibati, mülki və cinayət məsuliyyət növləri fərqləndirilir [4, s.24].

Hansı sahədə yaranmasından asılı olmayaraq ekoloji hüquq münasibətləri maddi və prosessual hüquq münasibətlərinə bölünür. Maddi ekoloji hüquq münasibətləri ekoloji hüquq mühafizəsi altında olan konkret maddi obyektlərin hesabına formalaşır. Prosessual ekoloji hüquq münasibətləri təbiəti mühafizə fəaliyyəti qaydalarının təmin edilməsi ilə əlaqədardır.

Azərbaycan Respublikası CM-ni 7-ci maddəsində göstərilir ki, Yalnız törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzalandırıla bilər.

Şəxs təqsirsiz olaraq vurduğu zərərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz [2].

Hansı ictimai təhlükəli əməllərin cinayət kimi qiymətləndirilməsinin dairəsi isə cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmişdir. Yalnız cinayət qanunvericiliyi ilə qadağan edilmiş, hərəkət və ya hərəkətsizlikləri törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilər. Kriminal hüquqi fakt olmadan cinayət məsuliyyəti ola bilməz. Yəni faktın ictimai təhlükəli əməl kimi, cinayət kimi qiymətləndirilməsi isə yalnız cinayət tərkibi ilə müəyyənləşdirilə bilər.

Cinayət tərkibi anlayışı cinayət qanunvericiliyində birbaşa nəzərdə tutulmuşdur. Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsinə əsasən yalnız bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır. Qeyd etdiyimiz kimi cinayət xarakterli ictimai təhlükəli əməllərin dairəsi cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmişdir. Məhz Cinayət Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin normalarında hər bir cinayətin tərkibi mövcuddur. Bu baxımdan da cinayət tərkibi subyektin iradəsindən asılı olmayaraq mövcud olur. Cinayətin törədilməsilə iradəvi olaraq cinayətin əlamətləri həmin normalarda nəzərdə tutulan əlamətlərə uyğunlaşdırılmaqla, əməlin cinayət olması, eyni zamanda hansı növ cinayət olması aydınlaşdırılır. Hər bir cinayətin öz tərkib əlamətləri vardır. Lakin həmin cinayətlərdə olan elə əlamətlər vardır ki, o, bütün cinayətlər nəticəsində zərər çəkən obyekt, obyektə zərəri qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan, hərəkət və ya hərəkətsizliklə törətmiş şəxs olur. Bu baxımdan ümumiləşdirsək aydın olur ki, cinayətin tərkib əlamətləri obyektiv və subyektiv əlamətlərə bölünür.

Beləliklə cinayət tərkibi ictimai təhlükəli əməli cinayət kimi xarakterizə edən, cinayət qanununda nəzərdə tutulan obyektiv və subyektiv əlamətlərin məcmusudur. Konkret ekoloji cinayətlərə gəldikdə isə, həmin cinayətlərin tərkibi dedikdə ekoloji cəhətdən ictimai təhlükəli əməli cinayət kimi xarakterizə edən, Azərbaycan Respublikası CM-də nəzərdə tutulmuş obyektiv və subyektiv əlamətlərin cəmi başa düşülməlidir.

Ekoloji cinayət tərkibi özündə üç mühüm cəhəti birləşdirir: a) ekoloji cəhətdən ictimai təhlükəli əməli ekoloji cinayət kimi xarakterizə edir; b) ictimai təhlükəli əməlləri ekoloji cinayət kimi xarakterizə edən obyektiv və subyektiv əlamətlərin cəmləşdirir; v) həmin əlamətlər isə cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuşdur. Cinayət tərkibinin əlamətlərindən hər hansı birinin mövcud olmaması həmin cinayət tərkibini yaratmır, əməlin cəzalanmalı olmasını aradan qaldırır.

Ekoloji cinayətlərin tərkibi də konkret norma üçün deyil, həmin kateqoriyadan olan cinayətlər üçün ümumi anlayışdır, hər bir ekoloji cinayət hüquq normasında təkrar olunandır. Bu mənada da konkret ekoloji cinayət hüquq normasına münasibətdə ekoloji cinayət tərkibi ümumi xarakter daşıyır. Burada obyektiv əlamətlər obyektə və obyektiv cəhətə, subyektiv əlamətlər isə subyektə və subyektiv cəhətə təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən əlamətlər ekoloji cinayət tərkibinin əsas əlamətləridir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ekoloji cinayət tərkibinin əlamətləri ilə cinayət tərkibinin elementləri anlayışını qarışdırmaq olmaz. Cinayət tərkibinin elementləri tərkibin struktur hissəsi olub, cinayət sayılan əməlin müxtəlif tərəflərinə uyğun gələb qrup əlamətləridir. Cinayət tərkibinin əlamətlərindən, cinayət tərkibinin elementləri yaranır. Ekoloji cinayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə qurulan tərkiblərinin əsasən üç növü fərqləndirilir: a) əsas tərkiblər; b) əməlin ağırlaşdırılmasını nəzərdə tutan tərkiblər; v) xüsusilə əməli ağırlaşdıran halları nəzərdə tutan tərkiblər.

Beləliklə, ekoloji cinayət tərkibi ekoloji cinayət məsuliyyətinin əsası kimi çıxış edir, cinayətin tövsifini, ədalət mühakiməsini həyata keçirən orqan tərəfindən cəzanın növünün və həddinin seçilməsini təmin edir, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına xidmət edir, qanunçuluğun qorunmasına və riayət edilməsinə köməklik edir [4, s.33].

Onun öyrənilməsinin prkatiki əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, əməlin cinayət olmasını xarakterizə edir, digər cinayətlərdən ayırır, qəsdin formasını müəyyən edir, əməlin cəzalandırılmasında mühüm rol oynayır və s.

Müasir cinayət hüququnda ekoloji cinayət anlayışının məzmunu təhlil edilərkən, onun hüquqi təbiəti və səciyyəvi cəhətləri müəyyən edilərkən qadağan olunan davranışın ictimai təhlükəsi ilə yanaşı, bu əməllərin ekolojiliyi də nəzərə alınır. Ekoloji hüquq pozuntuları ilə əlaqədar ictimai təhlükə məsələsinə gəldikdə qeyd edilməlidir ki, onların ictimai təhlükəsi təkcə nəticələrin, vurulmuş zərərin (ziyanın) məcmusu ilə nəzərdə tutulmamışdır, hərçənd ictimai təhlükənin bu tərkib hissəsi tamamilə aşkar və konkretidir.

Həmçinin ekoloji cinayətlərə xas olan ictimai təhlükə həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət xarakteristikalarına malikdir. Ekoloji cinayətlərin ictimai təhlükəsinin və onun kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikalarının düzgün qiymətləndirilməsi müasir cinayət hüququnun mühüm və heç də sadə olmayan məsələlərindən biridir. Bundan əlavə, ictimai təhlükənin normasında əks etdirmə bir sıra amillərdən, məsələn, cinayət hüququ yaradıcılığında tətbiq edilən qanunvericilik texnikasından, cəmiyyətin aktual mənafeələrinin dərk edilməsindən və sair amillərdən asılıdır. Eyni zamanda, ictimai təhlükənin qanunvericilik təsbiti cinayət hüquq məsuliyyətinin effektivliyi və ekoloji cinayətin tərkibinin əlamətlərinin sosial hüquqi baxımdan öyrənilməsi üçün mühüm şərtidir [5, 45].

Ekoloji cinayət dedikdə, ictimai-təhlükəli xarakter daşıyan, ətraf təbii mühitin və onun resurslarının qorunması və istifadəsi ilə bağlı olan müxtəlif ictimai münasibətlərə, həmçinin ekoloji təhlükəsizliyə təminat verən münasibətlərə təhlükə yaradan və cinayət qanunun normaları ilə qadağan edilmiş hüquqazidd əməllər (hərəkət və ya hərəkətsizlik) başa düşülür.

Ekoloji cinayətlərin obyektini (predmetini) və hüquqazidd əməllərə müvafiq əlamətləri nəzərə alaraq, ekoloji cinayətləri aşağıdakı növlərə bölmək olar: a) ümumi xarakterli ekoloji cinayətlər və b) xüsusi xarakterli ekoloji cinayətlər. Bu cür bölgü, prinsip etibarilə, müasir cinayət hüququ doktorinasında ekoloji cinayətlərin diferensiasiyası məsələsinə dair fikirlərə və yanaşmalara uyğundur.

Ümumiyyətlə, hər bir suveren dövlətin ekoloji təhlükəsizliyi təkcə dövlət üçün deyil həm də cəmiyyət üçün birinci dərəcəli obyektidir, çünki neqativ ekoloji vəziyyət, o cümlədən milətin genetik fondu üçün də çox böyük təhlükədir. Buna görə də təsadüfi deyildir ki, dövlətlər ətraf təbii mühitin mühafizəsi sahəsində qarşıya çıxan xüsusi məsələləri tənzimləyən müvafiq normativ aktların qəbul edilməsi praktikasından istifadə edirlər. Bu cür praktika bütün təbii komponentlərə şamil edilir. Bunu “Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında” 24 mart 2000-ci il tarixli 840-IQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu da təsdiq edir. Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri Azərbaycan Respublikasının milli sərvətidir və xüsusi ekoloji, elmi, mədəni və estetik dəyərə malikdir. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin təşkilinin və mühafizəsinin, xüsusi mühafizə olunan təbiət obyektlərinin qorunmasının hüquqi əsaslarını müəyyən edir [10].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə “Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar həmin Qanunun tətbiq edilməsini təmin etmək məqsədi ilə 15 iyul 2000-ci il tarixli 366 nömrəli qərar qəbul edilmişdir.

Qeyd edək ki, ətraf mühitin mühafizəsi məsələlərini iqtisadi məqsədlərlə bağlamaq tamamilə əsaslıdır. Ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi təkcə hüquqi məzmunu deyil, həm də iqtisadi məzmunu malikdir. Ona görə də ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi nəinki hüquqi tənzimləmənin, həm də dövlətin iqtisadi strategiyasının obyektidir.

Zənnimizcə, ekoloji hüquq pozuntuları ilə mübarizədə ilk növbədə həm mülki-hüquq, həm də inzibati-hüquq təsir tədbirlərindən səmərəli istifadə edilməlidir. Lakin obyektiv gerçəklik göstərir ki, ekoloji hüquq pozuntularının ictimai təhlükəliliyinin artması həmin təsir tədbirləri ilə yanaşı, cinayət-hüquq tədbirlərindən də istifadə olunmasını şərtləndirir [6, s. 63].

Etiraf etmək lazımdır ki, ekoloji cinayətlərin hazırda böyük ictimai təhlükəliliyinə baxmayaraq, digər kriminal hallarla mübarizədən fərqli olaraq, onlarla mübarizədə passivlik mövcuddur. Ətraf mühitə qarşı hüquq pozuntularının ayrı-ayrı növlərinin artdığı şəraitdə aşkara çıxarılmış hüquq pozuntuları ilə əlaqədar əsasən mülki-hüquq və inzibati-hüquq təsir tədbirləri tətbiq olunur. Bu isə ətraf mühitin qorunması istiqamətində tələb olunan səmərəni vermir.

Azərbaycan Respublikası yeni cinayət qanunvericiliyinin ətraf mühitin mühafizəsinə aid hissəsinin öyrənilməsi göstərir ki, ekoloji cinayətlərlə mübarizəyə yönəldilmiş cinayət-hüquq normaları əvvəlki cinayət qanunundan fərqli olaraq xeyli dərəcədə təkmilləşdirilmişdir.

Lakin əvvəllər olduğu kimi, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində də ekoloji cinayətin anlayışı verilməmişdir. Halbuki qanunda bu cinayətin anlayışının formulə edilməsi ətraf mühitə qəsdlərə görə cinayət məsuliyyəti ilə bağlı bir çox məsələlərin həlli üçün prinsipial əhəmiyyətə malikdir. Bununla əlaqədar cinayət-hüquq ədəbiyyatında tamamilə haqlı olaraq qeyd edilir ki, “ictimai təhlükəli əməlin mahiyyəti haqqında düzgün təsəvvür olmadan sanksiyaları dəqiqləşdirmək, cinayət-hüquq normasının tətbiqinin məqsədlərini, profilaktiki işin həcmi və vəzifələrini müəyyənləşdirmək mümkün deyildir” [11].

Fikrimizcə, ekoloji cinayətin tərfi lakonik olmalı və cinayəti cinayət-hüquqi kateqoriya kimi səciyyələndirən əlamətləri özündə əks etdirməlidir. Beləliklə, ekoloji cinayət – cinayət qanunu ilə qadağan edilmiş, ekoloji təhlükəsizliyə qarşı yönəlmiş təqsirli və cəzalandırılan ictimai təhlükəli əməldir [6, s. 69].

Cəmiyyətdə iqtisadi maraqlarla ekoloji maraqların üst-üstə düşməsi onların hər ikisinin qorunmasını tələb edir. Bu isə iqtisadi məsuliyyətlə yanaşı ekoloji məsuliyyət məsələsini də irəli sürür. Kəskin ekoloji məsuliyyətsizlik isə ekoloji cinayətə bərabər tutulur. Təsadüfi deyildir ki, 1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında həmin məsələ xüsusi vurğu ilə bir sıra maddələrdə (maddə 39 – Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ və maddə 78 – Ətraf mühitin qorunması) öz əksini tapmışdır [1].

Ətraf mühitə vurulan zərər nəticə etibarilə bilavasitə insanın sağlamlığına vurulan zərəre bərabər tutulur. Ekoloji cinayətlərin predmetindən, ekoloji qaydalar və sosial ekoloji təhlükəsizlikdən fərqli olaraq, ekoloji cinayətin obyektı, qanun tərəfindən qorunan təbii obyektlər və təbii komplekslər, eləcə də bütövlükdə ətraf mühitdir.

1999-cu il 8 iyun tarixində qəbul edilmiş “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda deyilir: ətraf mühitin mühafizəsinin hüquqi, iqtisadi və sosial əsaslarını müəyyən edir. Qanunun məqsədi ətraf mühitin ekoloji tarazlığının mühafizəsi sahəsində ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsindən, təbii ekoloji sistemlərə təsərrüfat və başqa fəaliyyətin zərərli təsirinin qarşısının alınmasından, bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanılmasından və təbabətdən istifadənin səmərəli təşkilindən ibarətdir. Bu Qanun ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsi və bərpası, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi məqsədilə cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı əlaqəsini tənzimləyir [8].

Göründüyü kimi təbiətə adi zərər vurmada cinayət səviyyəsinə yüksəlmək arasında az bir məsafə vardır. Həmin məsafənin keçilməsi daha dəqiq desək, həmn hüdudun laqeydcəsinə tapdanması, mütləq qanunla cəzalandırılmalıdır. Cəzalandırma isə həm inzibati, həm də cinayət qaydasında ola bilər.

Ətraf mühitin mühafizəsi qaydaları ümumi məcburi qüvvəyə malik olmaq üçün müvafiq normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmalıdır. Müvafiq normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmayan ətraf mühitin mühafizəsi haqqında elmi tövsiyələr nə qədər inandırıcı və əhəmiyyətli olsa da, hamı üçün məcburi qüvvəyə malik hesab edilə bilməz. Ətraf mühitin mühafizəsi qaydaları öz məzmununa görə barəsində CM-in digər maddələrində məsuliyyət nəzərdə tutulan ümumi və xüsusi təhlükəsizlik qaydalarından fərqlənir.

Ətraf mühitin mühafizəsi qaydaları Azərbaycan Respublikasının “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” 8 iyun 1999-cu il tarixli Qanununda, “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının eyni tarixli Qanununda, “Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında” Azərbaycan

Respublikasının 30 dekabr 1997-ci il tarixli Qanununda, Azərbaycan Respublikasının “Yerin təkisi haqqında” 13 fevral 1998-ci il tarixli Qanununda, Azərbaycan Respublikasının 1997-ci il 30 dekabr tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş Meşə Məcəlləsində, Azərbaycan Respublikasının 26 dekabr 1997-ci il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş Su Məcəlləsində və digər qanunvericili aktlarında nəzərdə tutulmuşdur [3, 384].

Əvvəlki cinayət qanunvericilikləri ilə müqayisədə Azərbaycan Respublikasının 1 sentyabr 2000-ci il tarixdə qəbul edilmiş Cinayət Məcəlləsində ekoloji cinayətlərlə bağlı olan kriminal təzahürlərə görə mükəmməl tərkiblər müəyyənləşdirilmişdir.

Qeyd edək ki, ekoloji cinayətlərlə səmərəli mübarizəni təmin etmək üçün ölkəmizin cinayət qanunvericiliyi müəyyən təkamül yolu keçmiş və hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində ekoloji cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən 15 maddə olmaqla ayrıca fəsil (28-ci fəsil) ayrılması təqdirəlayiqdir:

Maddə 247. İşlərin yerinə yetirilməsi zamanı ətraf mühitin mühafizəsi (qorunması) qaydalarını pozma; Maddə 248. Ekoloji cəhətdən təhlükəli maddələrin və tullantıların döviyyəsi qaydalarını pozma; Maddə 249. Baytarlıq qaydalarını və bitki xəstəliklərinə və ziyanvericilərinə qarşı müəyyən edilmiş mübarizə qaydalarını pozma; Maddə 250. Suyu (su mənbələrini) çirkləndirmə; Maddə 251. Atmosferi (havanı) çirkləndirmə; Maddə 252. Dəniz mühitini çirkləndirmə; Maddə 253. Sahilyanı şelf haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyini pozma; Maddə 254. Torpaqları korruma; Maddə 255. Yerin təkisinin qorunması və istifadəsi qaydalarını pozma; Maddə 256. Balıq və digər su bioresurslarını qanunsuz tutma; Maddə 257. Balıq və digər su bioresurslarının qorunması qaydalarını pozma; Maddə 258. Qanunsuz ov etmə; Maddə 259. Qanunsuz ağac kəsmə; Maddə 260. Meşələri və digər yaşıllıqları məhv etmə və ya zədələmə; 260.1-1. Bu Məcəllənin 260.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə; Maddə 261. Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin və təbiət obyektlərinin mühafizə rejimini pozma [2].

Təbiəti mühafizə fəaliyyətində hüququn tətbiq edilməsinin əsasını qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin normaları təşkil etmişdir. Qanunun tələblərinə müvafiq olaraq təbiətin mühafizəsi sahəsində hüququn tətbiqi məhkəmə, prokurorluq, daxili işlər orqanları, təbiəti mühafizə müfəttişlikləri, dövlət nəzarəti və idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilmişdir [5, 21-22].

Ayrıca (28) fəslə ekoloji cinayətlərin ayrılmasına gəldikdə isə (əvvəlki Cinayət Məcəlləsində ekoloji cinayətlərə həsr olunmuş ayrıca fəsil mövcud deyildi) qeyd edilməlidir ki, bu cür ayırma Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində ekoloji vəziyyətin kəskin pisləşməsi ilə, Kür, Araz çaylarında və digər su obyektlərində fəlakətli vəziyyətin yaranması ilə, habelə ətraf mühitin qorunması problemlərinə dair mövcud beynəlxalq müqavilələrlə şərtlənmişdir. Bununla əlaqədar, yeni Cinayət Məcəlləsinə əvvəllər Azərbaycan qanunvericiliyinə məlum olmayan, lakin ekoloji təhlükəsizlik qaydalarına tez-tez rast gəlinən pozulma hallarını əks etdirən, əhalinin sağlamlığına, ətraf mühitin bütün komponentlərinə ciddi ziyan vuran və iqtisadi xarakterli böyük itkilərə səbəb olan bir sıra yeni cinayətlərin tərkibləri daxil edilmişdir.

Milli cinayət qanunvericiliyinin inkişaf tarixi bunu da söyləməyə imkan verir ki, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində hüququn tətbiq edilməsi təbiəti mühafizə və qanunvericiliyin digər sahələri ilə müəyyən edilmiş xüsusi formada həyata keçirilən dövlət hakimiyyət fəaliyyətidir. Bu fəaliyyət dövlətin müvafiq səlahiyyətli orqanları və ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilmiş müvafiq şəxslərin hərəkətlərinə nəzarətin həyata keçirilməsindən və təbiəti mühafizə qaydalarının tələblərinə əməl etmələrindən, eləcə də həmin qaydaları pozan subyektlər barəsində dövlət tərəfindən məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsindən və icrasının təmin olunmasından ibarət olmuşdur.

Başqa sözlə desək, yeni Cinayət Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar Azərbaycanın Milli cinayət qanunvericiliyinin ən yeni inkişaf tarixi ekoloji cinayətlərə qarşı mübarizədə müasir və təsirli cinayət hüquq vasitələri və mexanizmləri əldə etmişdir.

“Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 8 iyun 1999-cu il tarixli 678-IQ nömrəli Qanunun 23-cü fəslə “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət, mübahisələrin həlli” adlanır. “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında

qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət” adlanan 78-ci maddədə deyilir: “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında qanunvericiliyin pozulmasında təqsirkar olan hüquqi və fiziki şəxslər, o cümlədən vəzifəli şəxslər Azərbaycan Respublikasının Mülki, İnzibati Xətalər və Cinayət məəcəllələrində nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyət daşıyırlar” [8].

29 dekabr 2015-ci il tarixli 96-VQ nömrəli Qanunu ilə Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilmişdir. Məcəllənin 25-ci fəslə Ətraf mühitin mühafizəsi, təbiətdən istifadə və ekoloji təhlükəsizlik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər adlanır və bu fəsildə aşağıda qeyd edilən 42 maddə təsbit olunmuşdur:

Maddə 233. Ətraf mühitə atılan, axıdılan və ya basdırılan zərərli maddələrin miqdarının, habelə zərərli fiziki təsirlərin hədlərinin yol verilə bilən normativlərdən artıq olması; Maddə 234. Atmosfer havasının mühafizəsi sahəsində qanunvericiliyin pozulması; Maddə 235. Radioaktiv maddələrlə iş zamanı ekoloji tələblərin pozulması; Maddə 236. Müəssisələrin, qurğuların və başqa obyektlərin tikintisinə və yenidən qurulmasına dair ekoloji tələblərin pozulması; Maddə 237. Müəssisələr, qurğular və başqa obyektlər istismara verildikdə və ya istismar müddətində ekoloji tələblərin pozulması; Maddə 238. Ətraf mühitə buraxılan tullantılarında müəyyən edilmiş normadan artıq çirkləndirici maddələr olan nəqliyyat vasitələrinin istehsalı, idxalı, istismara buraxılması; Maddə 239. Ətraf mühitin müəssisə (istehsalat) monitorinqinin və ya təsərrüfat fəaliyyətinin ətraf mühitə təsirinin uçot və hesabatının aparılmaması; Maddə 240. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində standartlaşdırma qaydalarının pozulması; Maddə 241. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində sertifikatlaşdırma qaydalarının pozulması Maddə 242. Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərindən istifadə qaydalarının pozulması; Maddə 243. Yerin təkindən istifadə qaydalarının pozulması; Maddə 244. Torpaqların (meşə fondu torpaqlarının) zibillənməsi və korlanması; Maddə 244-1. Əkin yerinin yandırılması; Maddə 245. Torpaqlardan təsərrüfatsızcasına istifadə edilməsi; Maddə 246. Torpaqların dövlət uçotundan, qeydiyyatından gizlədilməsi və ya kəmiyyətinə və keyfiyyətinə dair məlumatların təhrif edilməsi; Maddə 247. Torpaq sahəsindən məqsədli təyinatına uyğun olmayan başqa məqsədlər üçün istifadə edilməsi; Maddə 248. Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsinin sahilboyu 20-50 metrlik zolağının altında olan torpaq sahələri ilə bağlı tələblərin pozulması; Maddə 250. Mərz nişanlarının məhv edilməsi; Maddə 251. Torpaq sahələrində meteoroloji şəbəkələrin, ölçmə vasitələrinin və digər vasitələrin sıradan çıxarılması və torpaqların kateqoriyalarının dəyişdirilməsi; Maddə 252. Meşəqırma fondundan istifadənin, oduncağın tədarük edilib daşınması qaydasının pozulması; Maddə 253. Meşə sahələrində və meşə fonduna daxil olmayan sahələrdə ağacların, kolların və digər yaşıllıqların qanunsuz kəsilməsi (götürülməsi), zədələnməsi və ya məhv edilməsi; Maddə 253-1. Yaşıllıqların mühafizəsi haqqında qanunvericiliyin pozulması; Maddə 254. Meşəqırma biletində (orderində) və ya meşə biletində nəzərdə tutulmuş məqsədləri və ya tələbləri gözləmədən meşədən istifadə; Maddə 255. Meşələrin bərpa, məhsuldarlığının artırılması, cins tərkibinin yaxşılaşdırılması və yetişmiş oduncaq ehtiyatlarından istifadə qaydalarının pozulması; Maddə 256. Meşə fondu torpaqlarında biçənəklərin və otlaq sahələrinin zədələnməsi və ya korlanması; Maddə 257. Meşə fondu sahələrində özbaşına ot biçilməsi və ya mal-qara otarılması, özbaşına yabanı meyvə, qoz-fındıq, göbələk, giləmeyvə yığılması; Maddə 258. Meşə fondu torpaqlarında meşələrə zərərli təsirin qarşısını alan qurğuları olmayan istehsal obyektlərinin tikilməsi və ya istifadəyə verilməsi; Maddə 259. Meşə fondu torpaqlarında meşəsuvarma şəbəkələrinin, drenaj sistemlərinin, yaxud yolların məhv edilməsi və ya korlanması; Maddə 260. Meşə fondu torpaqlarında məhdudlaşdırıcı nişanların (sərhəd, kvartal və digər göstərici dirəklərin) məhv edilməsi və ya zədələnməsi; Maddə 261. Meşə üçün faydalı faunanın məhv edilməsi; Maddə 262. Su obyektlərindən və sudan istifadə qaydalarının pozulması; Maddə 263. Su təchizatı sahəsində qanunvericiliyin tələblərinin pozulmasının qarşısını almağa istehlakçı tərəfindən maneələr törədilməsi; Maddə 264. Su obyektlərinin mühafizəsi qaydalarının pozulması; Maddə 265. İçməli su mənbələrinin, sutəmizləyici qurğuların, su kəmərlərinin sanitariya mühafizə zonalarının tələblərinin və içməli suyun keyfiyyətinə dair tələblərin pozulması; Maddə 266. İstehsalat və məişət tullantıları haqqında qanunvericiliyin pozulması; Maddə 267. Zərərli maddələrlə və ya bu maddələrin qarışıqları ilə

aparılan əməliyyatları gəmi sənədlərində qeyd etmək vəzifələrinin yerinə yetirilməməsi; Maddə 268. Radiasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi tələblərinin yerinə yetirilməməsi və ya pozulması; Maddə 269. Hidrometeorologiya fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin pozulması; Maddə 270. Geodeziya və kartoqrafiya haqqında qanunvericiliyin pozulması; Maddə 271. Sənaye və məişət tullantılarının qalaqlanması və yandırılması zamanı ətraf mühitin mühafizəsi tələblərinə əməl edilməməsi; Maddə 272. Balıq və digər su bioresurslarının mühafizəsi və ov qaydalarının pozulması; Maddə 273. Heyvanlar aləmi obyektlərindən istifadə qaydalarının pozulması; Maddə 274. Heyvanlarla rəhmsiz rəftar edilməsi; Maddə 275. Ekoloji təhlükəsizlik haqqında qanunvericiliyin pozulması [9].

Araşdırma nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, ekoloji cinayət – təbii ətraf mühitə və insan sağlamlığına zərər vuran və ya zərər vurmaq təhlükəsi yaranan, sosial təhlükəli, nisbətən kütləvi və sabit sosial-hüquqi və psixoloji cəhətdən şərtlənmiş hadisədir.

Beləliklə, müxtəlif ekoloji cinayətlərə qarşı ardıcıl mübarizənin aparılması cəmiyyətin və dövlətin normal fəaliyyəti üçün zəruridir. Müasir texnika və texnologiyaların yaranması ilə əlaqədar olan elmi-texniki tərəqqi bəzən neqativ nəticələrə və insan tərəfindən təbiətə ekoloji ziyanın vurulmasına gətirib çıxarır, habelə bəşəriyyətin mövcudluğunun bioloji əsası üçün təhlükəli həddə çatdırır. Buna görə də ekoloji vəziyyətin kəskinləşməsi şəraitində ekoloji cinayətlərə qarşı mübarizə yüksək aktuallığını saxlayır və ətraf mühitin qorunması üçün hüquqi vasitələrin, o cümlədən cinayət hüquq vasitələrinin gücləndirilməsini zəruri edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. “Hüquq Yayın Evi”, Bakı, 2019, 116 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq Yayın Evi”, 2020, 772 s.
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. II Hissə / Hüquq elmləri doktoru, professor Firudin Yusif oğlu Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı, 2018-ci il, 800 s.
4. Hüseynov R.İ. Ekoloji cinayətlər: onların aradan qaldırılmasının hüquqi-sosial və fəlsəfi əsasları. Bakı: Adiloğlu, 2001, 119 s.
5. Qurbanov R.A. Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin bəzi məsələləri. Bakı: Nurlan, 2006, 192 s.
6. Mustafayev Ç. Cinayətkarlıq və Cəmiyyət. Bakı: Azərnəşr, 2002, 101 s. s. 63
7. Экологическая преступность в Европе / Ответственный редактор: Дубовик О. Л., Под общей редакцией: Комт Ф., Кремер Л. М.: Городец, 2010, s. 352 стр.
8. **[678-IQ - Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında - E-QANUN](http://www.e-qanun.az)**
<http://www.e-qanun.az>
9. **[Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi - E ...](https://e-qanun.az > framework)**
<https://e-qanun.az > framework>
10. **[Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında](https://e-qanun.az > framework)**
<https://e-qanun.az > framework>
11. **[Уголовное право России. Особенная часть](https://edu.kpfu.ru > course > summary > ЭКЛ Мул...)**
<https://edu.kpfu.ru > course > summary > ЭКЛ Мул...>

EKOLOJİ CİNAYƏTLƏRİN İCTİMAİ TƏHLÜKƏLİLİYİ VƏ HÜQUQİ MAHIYYƏTİ

XÜLASƏ

Ekoloji cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinin kəmiyyət xarakteristikası onun ictimai təhlükəlilik dərəcəsi ilə ifadə olunur. Cəmiyyətin ekoloji marağına qarşı yönəldilmiş əməllər sosial təhlükə kimi qəbul olunur. İnkişafın indiki kritik mərhələsində ekoloji vəziyyətin kəskinləşməsi hüquqi vasitələrin, o cümlədən məhz cinayət-hüquqi müdafiəsinin zərurətini doğurur. Bu gün ekoloji problemlər global beynəlxalq xarakter alır, çünki ətraf mühitin müxtəlif çirklənmə növləri tez-tez geniş transkontinental məkanlara yayılır.

Ekoloji cinayətin müəyyən edilməsinin spesifikliyi ondan ibarətdir ki, ekoloji cinayətin iqtisadi, sosial, siyasi, mənəvi və hüquqi səbəblərinə ekoloji böhran prizmasından baxmaq lazımdır. Və bu mənada ekoloji cinayətin səbəbləri bunlardır: ayrı-ayrı ərazilərdə və ölkələrdə qeyri-bərabər demografik dəyişikliklər; əhalinin urbanizasiyası; elmi-texniki tərəqqi; kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəsiz idarə edilməsi; meşə fondunun məhv edilməsi; ekoloji tələbləri pozmaqla təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması; dövlətlər arasında və onların daxilində sosial-iqtisadi və siyasi gərginlik; qanunvericiliyin mükəmməl olmaması.

Məqələdə ekoloji cinayətlərin ictimai təhlükəliliyi və hüquqi mahiyyəti məsələləri nəzərdən keçirilmişdir. Ekoloji cinayətlərin ictimai təhlükəsinin və onun kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikalarının düzgün qiymətləndirilməsi müasir cinayət hüququnun mühüm və heç də sadə olmayan məsələlərindən biridir. Bundan əlavə, ictimai təhlükənin normasında əks etdirmə bir sıra amillərdən, məsələn, cinayət hüququ yaradıcılığında tətbiq edilən qanunvericilik texnikasından, cəmiyyətin aktual mənafeələrinin dərk edilməsindən və sair amillərdən asılıdır. Eyni zamanda, ictimai təhlükənin qanunvericilik təsbiti cinayət hüquq məsuliyyətinin effektivliyi və ekoloji cinayətin tərkibinin əlamətlərinin sosial hüquqi baxımdan öyrənilməsi üçün mühüm şərtidir.

Qeyd edək ki, kriminal hüquqi fakt olmadan cinayət məsuliyyəti ola bilməz. Yəni faktın ictimai təhlükəli əməl kimi, cinayət kimi qiymətləndirilməsi isə yalnız cinayət tərkibi ilə müəyyənləşdirilə bilər.

Ekoloji cinayətlərin tərkibi konkret norma üçün deyil, həmin kateqoriyadan olan cinayətlər üçün ümumi anlayışdır, hər bir ekoloji cinayət hüquq normasında təkrar olunandır. Bu mənada da konkret ekoloji cinayət hüquq normasına münasibətdə ekoloji cinayət tərkibi ümumi xarakter daşıyır. Burada obyektiv əlamətlər obyektə və obyektiv cəhətə, subyektiv əlamətlər isə subyektə və subyektiv cəhətə təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən əlamətlər ekoloji cinayət tərkibinin əsas əlamətləridir.

Beləliklə, ekoloji cinayət tərkibi ekoloji cinayət məsuliyyətinin əsası kimi çıxış edir, cinayətin tövsifini, ədalət mühakiməsini həyata keçirən orqan tərəfindən cəzanın növünün və həddinin seçilməsini təmin edir, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına xidmət edir, qanunçuluğun qorunmasına və riayət edilməsinə köməklik edir.

Açar sözlər: ekoloji cinayətlər, ictimai təhlükəlilik cəhətləri, hüquqi mahiyyət, ekoloji təhlükəsizlik, ətraf mühitin mühafizəsi, ekoloji hüquq pozuntuları, ictimai təhlükəli əməl, ekoloji cinayətlərin tərkibi, qanunvericilik aktları

Sevinj Usub Huseynova

PUBLIC DANGER OF ENVIRONMENTAL CRIME AND ITS LEGAL ESSENCE

SUMMARY

Quantitative characterization of the public danger of environmental crimes is expressed by its degree of public danger. Actions against the environmental interests of society are perceived as a social threat. At the current critical stage of development, the aggravation of the environmental situation necessitates legal remedies, including criminal protection. Today, environmental problems take on a global international character, as various types of environmental pollution often spread to large transcontinental spaces.

The specificity of the definition of environmental crime is that the economic, social, political, moral and legal causes of environmental crime must be viewed through the prism of the environmental crisis. And in this sense, the causes of environmental crime are: unequal demographic changes in different territories and countries; urbanization of the population; scientific and technical progress; inefficient management of agricultural production; destruction of forest fund; conducting economic activities in violation of environmental requirements; socio-economic and political tensions between states and within them; imperfect legislation.

The article discusses the issues of public safety and the legal nature of environmental crimes. Correct assessment of the public danger of environmental crimes and its quantitative and qualitative characteristics is one of the most important and not the simplest issues of modern criminal law. In addition, the reflection in the norm of public danger depends on a number of factors, such as the legislative technique used in the creation of criminal law, the understanding of the actual interests of society, and other factors. At the same time, the legislative definition of public danger is an important condition for the effectiveness of criminal liability and the study of the elements of the composition of environmental crime from a social and legal point of view.

It should be noted that there can be no criminal liability without a criminal legal fact. That is, the assessment of a fact as a socially dangerous act, as a crime, can be determined only by the composition of the crime.

The composition of environmental crimes is a general concept not for a specific norm, but for crimes of that category, each environmental crime is repeated in the legal norm. In this sense, the composition of the environmental crime is general in relation to a specific environmental criminal law. Here the objective signs are the object and the objective aspect, and the subjective signs are the subject and the subjective aspect. It should be noted that these symptoms are the main features of the environmental crime.

Thus, the composition of environmental crime serves as the basis of environmental criminal liability, ensures the definition of the crime, the choice of the type and extent of punishment by the judiciary, serves to protect the rights and freedoms of citizens, promotes the protection and observance of the rule of law.

Keywords: environmental crimes, aspects of public safety, legal nature, environmental security, protection of the environment, violations of environmental law, socially dangerous act, composition of environmental crimes, legislative acts

ОБЩЕСТВЕННАЯ ОПАСНОСТЬ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ И ЕЕ ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ

РЕЗЮМЕ

Количественная характеристика общественной опасности экологических преступлений выражается степенью их общественной опасности. Действия, направленные против экологических интересов общества, воспринимаются как социальная угроза. На нынешнем критическом этапе развития обострение экологической ситуации требует средств правовой защиты, в том числе уголовно-правовой. Сегодня экологические проблемы приобретают глобальный международный характер, так как различные виды загрязнения окружающей среды нередко распространяются на большие трансконтинентальные пространства.

Специфика определения экологической преступности заключается в том, что экономические, социальные, политические, морально-правовые причины экологической преступности необходимо рассматривать через призму экологического кризиса. И в этом смысле причинами экологической преступности являются: неодинаковые демографические изменения на разных территориях и странах; урбанизация населения; научно-технический прогресс; неэффективное управление сельскохозяйственным производством; уничтожение лесного фонда; ведение хозяйственной деятельности с нарушением экологических требований; социально-экономическая и политическая напряженность между государствами и внутри них; несовершенное законодательство.

В статье рассматриваются вопросы общественной безопасности и правовой природы экологических преступлений. Правильная оценка общественной опасности экологических преступлений и ее количественная и качественная характеристика является одним из важнейших и не самых простых вопросов современного уголовного права. Кроме того, отражение в норме общественной опасности зависит от ряда факторов, таких как законодательная техника, используемая при создании уголовного закона, понимание действительных интересов общества и других факторов. В то же время законодательное определение общественной опасности является важным условием эффективности уголовной ответственности и изучения элементов состава экологического преступления с социально-правовой точки зрения.

Следует отметить, что без уголовно-правового факта не может быть уголовной ответственности. То есть оценка факта как общественно опасного деяния, как преступления может определяться только составом преступления.

Состав экологических преступлений является не общей нормой, а общим понятием для преступлений данной категории, каждое экологическое преступление повторяется в правовой норме. В этом смысле состав экологического преступления является общим по отношению к конкретному экологическому уголовному праву. Здесь объективными признаками являются объект и объективная сторона, а субъективными признаками – субъект и субъективная сторона. Следует отметить, что эти признаки являются основными признаками экологического преступления.

Таким образом, состав экологического преступления служит основанием экологической уголовной ответственности, обеспечивает определение состава преступления, выбор вида и меры наказания судебными органами, служит защите прав и свобод граждан, способствует охране и соблюдению законности.

Ключевые слова: экологические преступления, аспекты общественной безопасности, правовая природа, экологическая безопасность, охрана окружающей среды, нарушения экологического права, общественно опасное деяние, состав экологических преступлений, акты законодательства

Ekoloji cinayətlərin ictimai təhlükəliliyi və hüquqi mahiyyəti // Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr edilmiş “XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar” mövzusunda keçirilən elmi-nəzəri konfransın materialları, Bakı, 2022, s. 200-211